

“LA PAU PERPÈTUA” UNA LECTURA

Ramon Alcoberro

Justificació

El context polític de La Pau Perpètua

El context cultural de La Pau Perpètua

El context filosòfic de La Pau Perpètua

El lloc de La Pau Perpètua en l'obra de Kant

Tesis fonamentals de la Pau Perpètua

Guerra i naturalesa humana

Elements per a un comentari del text

El ressò de La Pau Perpètua

Addenda personal

La constitució fundada segons els principis de la llibertat dels membres d'una societat (com a homes) segons els principis de la dependència de tots d'una única legislació comuna (com a súbdits) i segons la llei de llur igualtat (com a ciutadans) –l'única que procedeix de la idea del contracte originari en què ha de fonamentar-se tota la legislació jurídica d'un poble– és la republicana. En efecte, en relació amb el dret, aquesta constitució és en ella mateixa la que originàriament es troba en la base de tots els tipus de constitució civil. Doncs bé, ara cal preguntar-nos si també és l'única que pot conduir a la pau perpètua.

Immanuel KANT (1724-1804)

Justificació

LA PAU PERPÈTUA (1795) fou un dels textos de Kant que els neokantians de finals del segle 19 i de principis del 20 van decidir oblidar (amb poques excepcions) perquè no quadrava amb la imatge freda i distant que volien donar del mestre. Fins i tot Hanna Arendt, en les “Conferències sobre la filosofia política de Kant” (1970), afirma que “el to irònic” (sic.) de LA PAU PERPÈTUA posa de manifest que Kant no es prenia els seus escrits polítics gaire seriosament. En general aquests opuscles se'ls considerava una mena de rebequeria radical d'un filòsof ancià, un pèl excèntric, enlluernat per la Revolució Francesa i que patia una mena de radicalisme “d'universitari” –és a dir, un d'aquells radicalismes de flamarada que en una societat adulta més aviat fan somriure una mica.

Però és obvi que la valoració actual d'aquests textos ha canviat molt. El conjunt de petits opuscles, traduïts al català per Salvi Turró amb el títol d'HISTÒRIA I POLÍTICA (Bcn., Ed. 62, 2002), tenen prou entitat com per a admetre una lectura convergent –i permeten una visió ben lligada dels ideals de les Llums, tot i no haver-se originat a partir d'un pla unitari. No és difícil explicar el perquè d'aquesta revalorització, que té a veure tant amb raons de coherència interna en la lectura de Kant com amb els “usos” que s'han fet de la filosofia kantiana des de la guerra de Vietnam i fins a la segona guerra d'Iraq (2003). L'ecologisme i el pacifisme contemporanis obren noves interpretacions a partir de l'imperatiu categòric (ara convertit en “imperatiu de supervivència”, “imperatiu ecològic”, “imperatiu d'integritat ecològica”, etc...), i reinterpreten també en un sentit neocomunitari i un context postindustrial el cosmopolitisme il·lustrat. A més, des del punt de vista acadèmic, sense passar per aquests textos és quasi impossible comprendre la CRÍTICA DEL JUDICI en el que té d'antropologia política.

Les notes següents volen contextualitzar LA PAU PERPÈTUA, perquè sovint la lectura perd en intensitat quan es desconeix la seva relació a l'ambient històric i cultural i quan se l'amputa de la seva relació amb la resta de l'obra kantiana.

El context polític de La Pau Perpètua

El Segle de les Llums va ser una època particularment moguda des del punt de vista militar, tot i que la França de Lluís XV fou més pacífica, en general, que la de Lluís XIV. Però si d'una banda Europa va patir un panorama bèl·lic prou brutal, també, en paral·lel, es desenvolupà al 18 un pensament cosmopolita, de caire pacifista que, com és obvi, Kant coneixia perfectament, tot i viure en un racó de món.

Mentre que les guerres del segle 17 tenien un component religiós molt determinant, les del 18 foren, clarament, de caire polític, originades tant per la successió dinàstica de diversos regnes, com per l'establiment de fronteres a l'Europa central. Mentre Kant publica LA PAU PERPÈTUA s'acabava de signar la Pau de Basilea (1795) que donà reconeixement polític a la República francesa i tota la seva reflexió està amarada de sentiments republicans. Cal no oblidar aquest ambient bèl·lic –i el ressò revolucionari– perquè el text de Kant és plenament fill del seu temps i reflexiona bàsicament a partir del moment concret que li toca viure –malgrat interpretacions pseudoacadèmiques que sovint el volen despolititzar.

En resum al 18 hi hagueren a Europa tres tipus de guerres:

1.- Guerres de Successió: (Estat espanyol, Polònia i Àustria). A Espanya, malgrat l'heroica resistència dels catalans (1714), s'acabà imposant la dinastia borbònica i el domini castellà amb el Tractat d'Utrecht (1712); però Felip V va allargar la guerra a Cerdenya i Sicília fins que fou definitivament derrotat el 1720. A Polònia la mort d'August II va obrir una altra guerra que va durar fins al 1738. Finalment, el 1740 amb la mort de Carles VI d'Àustria, la seva filla Maria-Teresa s'ha d'enfrontar a l'elector de Baviera,

el rei d'Espanya i Frederic II de Prússia fins a la pau d'Aix-la-Chapelle (1748) que va durar molt poc.

2.- Guerres territorials: Produïdes com a cons equència de la pau d'Aix. Maria-Teresa vol recuperar Silèsia, els anglesos volen afeblir les colònies franceses i el rei de Prússia, Frederic II s'enfronta tant amb Àustria, com amb Anglaterra i amb França en uns canvis d'aliances (de tots contra tots) quasi seguits. Finalment la guerra dels Set Anys (1756-1763) acaba amb la pau d'Hubertsbourg i Maria-Teresa d'Àustria dóna Silèsia a Frederic.

3.- Guerres contra la França revolucionària: La coalició de les monarquies europees contra la Revolució provoca un seguit de guerres que duraran fins la pau de Basilea (1795) en què Prússia i Espanya es retiren de la coalició. Prússia acabarà cedint les seves possessions a la marge esquerra del Rin. Però les guerres napoleòniques no trigaran a fer inútil aquesta pau.

En conseqüència, quan Kant parla sobre "Pau Perpètua" ho fa en un context europeu inequívoc. No vivia en cap torre d'ivori, ni era un individu encaboriat només en metafísiques abstruses, sinó que se sentia clarament un ciutadà europeu, sadollat de l'esperit cosmopolita de les Llums. LA PAU PERPÈTUA és un text "d'intervenció" davant una història i una política molt concretes.

El context cultural de La Pau Perpètua

Un dogma inequívoc de les Llums és l'autonomia dels individus i el cosmopolitisme de la Raó. La raó és una capacitat universal que no coneix fronteres. Per això mateix, els il·lustrats viatgen constantment arreu d'Europa: Voltaire va a Anglaterra i és rebut pel rei de Prússia que estava en guerra amb França, Diderot fa un llarg viatge a Rússia passant per Holanda, Montesquieu dóna pràcticament tota la volta a Europa (excepte Espanya), etc.

Lentament va apareixent l'ideal de "ciutadania cosmopolita", que Montesquieu va deixar perfectament expressat als seus CAHIERS en un paràgraf sovint esmentat:

Si jo sabés una cosa útil a la meua nació que fos ruïnosa per a una altra, no la proposaria al meu príncep, perquè sóc home abans de ser francès, o perquè sóc home per necessitat, mentre que només sóc francès per atzar.

La idea que la Raó no té enemics per motius de nacionalitat i que la filosofia no es troba en un estrany exili, sinó que ha d'explicar, i de participar, en tot allò que s'esdevé al món, és central en tot el moviment de les Llums. Kant se sap formant part d'un conjunt de teòrics que, al si mateix d'una societat estamental, orienten la seva acció al progrés de l'esperit humà i, per tant, a la superació de les guerres com un element fonamental d'aquest disseny.

El context filosòfic de La Pau Perpètua

El tema de la “pau perpètua” és el producte d’una llarga meditació que Kant recull de Hug de Goot [Groci] (1583-1645), del teòleg de Port-Royal Pierre Nicole i, especialment, del PROJECTE DE PAU PERPÈTUA que al 1713 va publicar Charles-Irénée Castel de Saint Pierre (l’abbé de Saint Pierre) i que mogué una polseguera immensa a l’època: en parlaren abastament –sovint amb ironia– Leibniz i Voltaire, el reelaborà Rousseau l’esmenten molts d’altres il·lustrats. L’obra de Kant se situa en aquest context polèmic i hi aporta, com veurem, algun element nou. Però abans, per situar-lo, cal resseguir una mica els arguments d’aquests autors.

Groci a EL DRET DE LA GUERRA I DE LA PAU (1625) va definir els criteris d’una guerra justa basant-se en les idees de “dret natural” i de “dret de gents”. El “dret natural” es dedueix de la sociabilitat humana, a partir de la qual es deriven una sèrie de drets i deures elementals (no s’ha de fer mal a altri, cal restituir-li el mal causat o el benefici que se n’ha tret, cal servir la paraula, etc.). De fet, tot el dret positiu deriva del “dret natural” i la pau és un d’aquests drets naturals, al menys pel que fa a l’aspecte de les relacions dels individus entre ells.

Pel que fa a les guerres entre nacions, el problema no deriva del “dret natural” sinó del “dret de gents” que reposa en un acord general explícit sobre allò que el “dret natural” no determina. El “dret de gents” considera que ens trobem amb una guerra justa quan es tracta d’una guerra defensiva –i, de fet, fins i tot és el dret de gents el qui determina quan un enfrontament armat pot ser considerat plenament una guerra. Un curt fragment de Groci ho explica més clar:

“hi ha guerres solemnes que s’anomenen també guerres completes i regulades (guerres en les formes) i guerres no solemnes, que no per això deixen de ser justes, és a dir, conformes al dret i a la justícia. Perquè, tot i que el dret de gents no autoritzi les guerres no solemnes, no hi està tanmateix en contra, mentre tinguin una causa legítima. És de dret de gents, diu Titus Livi, que es puguin oposar les armes amb les armes. I el jurisconsult florentí [Maquiavel] vincula al dret de gents el permís per respondre a la violència i als insults i el de defensar el nostre cos per la via de la força”.

Per a Groci, doncs, hi ha guerres justes (“el que és honest i lloable, tot i que no s’hi estigui absolutament obligat”), –en essència, quan estan formalment declarades– però també seria justa la guerra de resposta a una agressió:

“Segons el Dret natural, quan es tracta únicament de defensar-se o de castigar aquell que, ell mateix, s’ha fet culpable, no cal declaració de guerra. (...) La declaració de guerra tampoc no és necessària segons el dret natural quan només es vol prendre una cosa que ens pertany”.

En resum: Groci intenta reglamentar la guerra: però suposa que –en determinades condicions– la guerra és un mitjà acceptable (de defensa) i que la guerra pot servir a les finalitats del dret. Aquest és l’argument que Kant trobarà del tot inacceptable.

Pierre Nicole, va publicar l'any 1671, dins els seus ASSAIGS DE MORAL un TRACTAT DELS MITJANS DE CONSERVAR LA PAU AMB ELS HOMES, en què argumentava que la tendència a la guerra era una de les conseqüències del pecat original: l'home, pecador, trenca així l'ordre harmònic de la creació. L'argument de Nicol serà reprès per l'apologètica cristiana d'una manera continuada: l'autèntica pau és la que surt del cor i sense el fonament moral no té sentit una dimensió política de la pau. Sense una conversió de cor –i més concretament, sense paciència– mai no hi haurà pau.

Kant se separarà d'aquesta anàlisi estrictament moral del problema de la pau, situant la qüestió en un context estrictament jurídic i polític. La pau no és per a ell un problema de bones intencions, sinó de relacions entre grups. Amb això no queda exclosa la problemàtica moral, però cal articular-la amb la qüestió jurídica i no convertir la moral en l'única base des de la qual argumentar.

L'Abbé de Saint-Pierre és un personatge singular en aquest context. En el seu PROJECTE DE PAU PERPÈTUA, un llibre gruixut i quasi inacabable, publicat el 1713, pocs mesos després de la Pau d'Utrecht proposa un canvi en l'anàlisi de la pau. No la presenta com un problema jurídic (Grotius), ni com una exigència moral (Nicole), sinó com el resultat d'una voluntat política que hauria de crear un òrgan jurídic nou, que significa una ruptura amb les formes de sobirania tradicionals.

Es tractaria de crear: “una unió permanent i perpètua” entre tots els sobirans (europeus, òbviamment) “perpètuament representats per llurs diputats en un Congrés o Senat perpetu en una ciutat lliure”. Seria una mena d'embrió de les Nacions Unides, en què cada Estat mantindria la seva forma pròpia de govern, i les seves institucions, però es garantiria que en el futur no hi hauria canvis de fronteres i que –a canvi– cap sobirà no farà la guerra legítimament sense permís explícit d'aquest Senat que tindrà un reglament estricte sobre el tema.

“Cap sobirà no prendrà les armes i no farà cap hostilitat més que contra qui hagi estat declarat enemic de la societat europea; però si te algun motiu de queixa d'algun dels seus membres o alguna petició a fer-li, farà donar pel seu diputat un memorial al Senat en la ciutat de la pau i el Senat tindrà cura de conciliar les diferències a través dels seus comissaris i mediadors, o si no poden ser conciliades, el Senat les jutjarà per judici arbitral, amb majoria de vots per als acords provisionals i per majoria de tres quarts en l'acord definitiu”

Saint-Pierre era un autèntic geni, tot i que no li van fer ni cas –com acostuma a succeir amb els visionaris: la seva idea és la de bastir una societat de nacions europees, fundada en un vincle polític representatiu; i això significava situar-se dos-cents anys per sobre del seu temps.

- Kant coneixia bé el Projecte de l'Abbé i parla d'una societat de nacions a la IDEA D'UNA HISTÒRIA UNIVERSAL DES DEL PUNT DE VISTA COSMOPOLITA i, òbviamment, a LA PAU PERPÈTUA. Però se'n separa en tres punts importants.

1.- Saint-Pierre proposava conservar les fronteres tal com es trobessin al moment de l'aliança entre Estats: per a Kant les fronteres i la situació política general són de caire contingent i no estan fundades en dret. Per tant no seria legítim fundar el dret sobre el fet i deixar intocada la situació política del moment inicial del pacte.

2.- Saint-Pierre és indiferent a la forma del govern dels diversos països, Kant –en canvi– mostra que els governs republicans són els més aptes per a fer la pau.

3.- Finalment, Saint-Pierre creu que hi ha un “dret de pau”, però Kant va més enllà: considera el problema de la pau com la finalitat essencial del dret i és, precisament, aquesta qüestió la que permet renovar l'anàlisi de la pau.

Rousseau va arribar a conèixer personalment Saint-Pierre i, sorprès pel personatge, redactà un JUDICI SOBRE EL PROJECTE DE PAU PERPÈTUA (1761, publicat el 1782, pòstum) en què fa una síntesi entre les idees de l'Abbé i les seves pròpies. En fa un homenatge explícit (“*si mai no ha estat demostrada una veritat moral, em sembla que és la utilitat d'aquest projecte*”), però alhora el considera una ingenuïtat (“*tot i que el projecte fos savi, els mitjans d'executar-lo denunciaven la simplicitat del seu autor*”) Malgrat que “*és un llibre molt sòlid i pensat i que és molt important que existeixi*” (sic), Saint-Pierre no s'adona que la pròpia lògica del poder polític porta inevitablement a preferir la guerra sobre la pau en la mesura que:

“Totes les funcions dels reis o dels qui tenen cura de les seves funcions tenen a veure amb dos únics objectius: ampliar els seus dominis cap enfora i fer-lo el més absolut a l'interior”

Per a Rousseau el principi de sobirania resulta directament contradictori amb l'ideal de pau perpètua, en la mesura que cap príncep no està disposat a acceptar una autoritat que el superi i, en conseqüència, no admetria una autoritat internacional de caire jurídic. I ni tan sols l'argument que la pau porta avantatges materials no els podria convèncer perquè el comerç i la indústria creixerien a totes les nacions i els prínceps no volen millores per a tots, sinó “béns exclusius”.

Rousseau vincula la teoria de la pau perpètua a la seva denúncia de l'estat social. La lògica del poder, de la propietat privada i de la rivalitat, que és la de l'Estat Social condueix directament a la violència i a la guerra, que no existien a l'Estat de Naturalesa. cal, doncs, un Contracte Social que uneixi la força i la llei “però cal que per a això, la llei dirigeixi la força”. En tot cas, aquesta seria només una primera condició per a una pau perpètua.

Caldria, a més, que hi hagué un segon contracte –aquest cop entre Estats. Però Rousseau només esbossa aquesta perspectiva sense desenvolupar-la.

- En definitiva, Rousseau recull de Saint-Pierre la idea de la finalitat política, però no veu clars els mitjans que cal emprar per portar-la a efecte. Per a Kant, en canvi, la pau és una “idea reguladora” que no depèn de fins ni de mitjans.

El lloc de La Pau Perpètua en l'obra de Kant

L'any 1795, Kant tenia seixanta-dos anys. Havia publicat les tres CRÍTiques i, per això mateix, podria semblar que la seva obra ja estava acabada. Aquesta dada –i el fet que Kant va morir de senilitat o d'Alzheimer– han fet que de vegades es digui que “repapiejava”, afirmació absurda, perquè no resulta gens coherent amb la cronologia. Després de LA PAU PERPÈTUA, encara va publicar, entre d'altres, la METAFÍSICA DELS COSTUMS (1797) i el CONFLICTE DE LES FACULTATS (1798), obres que ningú no ha bescantat mai. El que de debò molesta del text és la seva radicalitat republicana i no l'estat de les seves neurones. Però el tema de la pau és una constant en l'obra kantiana que avui, amb les eines informàtiques a l'abast, es pot rastrejar extensament.

El llibre de Saint-Pierre li era conegut des del període 1752-1756, és a dir, molt abans de la publicació de Rousseau (1761). Kant esmenta pel seu nom Saint-Pierre a la “Setena Proposició” de la IDEA D'UNA HISTÒRIA UNIVERSAL DES DEL PUNT DE VISTA COSMOPOLITA, s'hi torna a referir a TEORIA I PRÀCTICA (1793) i encara surt en una nota a les darreries de la seva vida [Reflexió nº 1524. Edició de l'Acadèmia Reial de Prússia, v. XV]. En tot cas és significatiu que Saint-Pierre no sigui directament esmentat en LA PAU PERPÈTUA. Això pot deure's a dos motius: d'una banda possiblement no volia comparèixer al costat d'un personatge que a l'època –i per dir-ho suau– no era considerat gaire seriosament; però per l'altra, el text no s'ha d'entendre des de Saint-Pierre, que seria a tot estirar un precursor, sinó com un desenvolupament o una derivació original a partir de la pròpia obra anterior de Kant, que és el coixí conceptual “fort” de la seva reflexió pacifista.

En concret, LA PAU PERPÈTUA representa l'aplicació de conceptes elaborats en les tres CRÍTiques:

- L'activitat transcendental de la raó, per oposició a l'empirisme
- El deure comprés com a imperatiu categòric
- La reflexió sobre la teleologia

En cadascun d'aquests tres nivells és Kant –i no Saint-Pierre– qui parla. Les idees de Kant sobre filosofia de la història i sobre filosofia política no són cap exotisme, sinó una conseqüència de la prèvia reflexió crítica. El principi ètic que un home és una eina es pot aplicar perfectament als soldats (i encara més als mercenaris). La idea que la humanitat avança inevitablement cap a millor es fa palesa especialment en el tema de la pau. I finalment, el convenciment kantian que la raó no ha de claudicar davant l'experiència, sempre insuficient i decebedora, troba en la pau un camp d'aplicació obvi.

Tesis fonamentals de la Pau Perpètua

El text de Kant es fonamenta en algunes idees-força que articulen el conjunt del raonament.

- **La pau només pot ser perpètua**

Perquè una altra cosa no seria pau sinó, senzillament, armistici. Per això la pau no vol dir que no hi ha combats o que les hostilitats s'han ajornat, sinó que significa una cosa més important: que s'ha anat a l'arrel dels conflictes i no als seus efectes superficials.

- **Però, de fet, sempre és efímera**

L'experiència mostra que les paus són fràgils, mentre la guerra és rampant i infinita. De fet, existeix en forma latent abans de ser declarada.

- **La guerra és un escàndol de la raó: mai no pot ser un mitjà**

La guerra pot trobar una justificació per la seva finalitat: resoldre les diferències, però quan la força es retira, les diferències reapareixen. A més, en essència, la guerra és parasitària. Tan sols dura mentre hi ha quelcom a destruir. I quan no hi ha res a destruir s'acaba.

- **La pau constitueix una exigència absoluta de la raó**

Ho és en la mesura que només ella és la condició que permet les relacions entre individus racionals. Les persones no poden ser tractades com a coses, no són "carn de canó". La pau, com a conseqüència de les relacions interhumanes a través de la llei, és una exigència per tal de fer individus morals.

- **La pau ha de ser, doncs, instituída pel dret**

Donat que la pau no existeix espontàniament, cal fer-la existir a través d'una eina que la instauri voluntàriament. No hi haurà pau com una situació de fet, sense una institució jurídica, de dret. Per això parla d'instauració de pau i no de declaració de pau. Fer una declaració consisteix a fer explícit el que és implícit, però la pau no és una condició implícita, sinó que cal "instaurar-la". La renúncia a la força cal instaurar-la jurídicament.

- **La pau és la finalitat i la raó de ser del dret**

El dret només té sentit si significa trencar amb la força i instaurar un principi racional de relacions. El dret regula la pràctica en nom d'una idea: la seva raó de ser és reemplaçar la força per un conjunt de relacions racionals. En el dret cadascú va més enllà dels seus desigs, capricis, etc., per tal de buscar la claredat i l'equitat. I només pot complir la seva funció si ningú no està per sobre de la llei, per això l'Estat ha de ser republicà. A la DOCTRINA DEL DRET (dins la METAFÍSICA DELS COSTUMS, un any posterior a LA PAU PERPÈTUA) el tema apareix formulat explícitament.

- **La pau perpètua és una idea reguladora i una realitat les condicions de possibilitat de la qual cal pensar.**

La pau fonamentada en el dret expressa un ideal normatiu. Que existeixi o no realment és secundari i no canvia en res el deure de cercar-la. Igual que prohibir el robatori no acaba amb l'existència real de robatoris, tampoc el fet que hi hagi guerres no és argument per tal d'anular l'exigència, ètica i jurídica, de la pau. La pau és una "idea reguladora", no és l'expressió d'una realitat donada en l'experiència objectiva, sinó la representació del que ha de venir, no subordinada a la representació de fets empírics. El problema de la pau perpètua –contra Rousseau– no és el de si constitueix o no una expectativa realista, coherent amb els fets, sinó que la seva raó de ser –en tant que "idea reguladora"– és la de corregir els fets.

Però no n'hi ha prou a considerar la pau com a ideal; si és "reguladora" es perquè ha de reglar l'exigència jurídica. La pau no és una quimera en la mesura que és una realitat de dret –i un dret sense efectes no seria tal dret. Una exigència jurídica ha de tenir necessàriament realització; altrament seria una abstracció. A més, la pau és un deure moral i com a tal deure no pot ser considerat sense burla com a incapaç de determinar l'acció.

En definitiva, cal pensar les condicions que fan possible la pau perpètua no pas com un entreteniment intel·lectual, sinó en la mesura que arrela en les condicions de possibilitat, jurídiques i morals, d'un Estat just –és a dir, republicà.

Guerra i naturalesa humana

La guerra només pot ser compresa en el context d'allò que Kant anomenava "insociable sociabilitat" humana. En altres paraules: per a Kant, l'home és un híbrid: posseeix una part perversa que no pot ser sadollada i –ahora– també una disposició moral, de tal manera que ambdues són innates. Vist que l'home és un ésser capaç de treure partit a les "estratagemes infames" (assassins, emmetzinadors...), la pau perpètua mai no podrà ser realitzada. A l'article 6 de la 1ª part, Kant parla de la guerra com "el trist mitjà de l'estat natural", i aquesta és una idea que plana sobre tota l'antropologia kantiana. La guerra és, en definitiva, inherent a la naturalesa humana i ni tan sols cal que sigui motivada per l'interès: hi poden haver guerres per qüestions d'honor o, senzillament, sense motiu.

Però copsar només aquest aspecte és insuficient –i sovint es destaca interessadament aquest aspecte pessimista de l'antropologia kantiana per mostrar fins a quin punt la pau resulta "utòpica". Quedar-se tan sols amb aquest aspecte desdibuixa greument, però, el parer de Kant sobre l'home. Cal remarcar, a més, que al mateix temps i malgrat les seves tendències perverses, l'home també té una capacitat, o disposició, de caire moral. Fins i tot uns individus perversos, el famós "poble de dimonis", tindrien –si calculessin correctament– una inclinació moral. Es produeix així una "positivitat del negatiu". El joc intern dels dos components de la naturalesa humana (violència i eticitat) és el motor de l'evolució històrica i política. Hi ha com una mena d'astúcia de la natura que permet convertir el mal en bé i la guerra en paradoxal eina de la pau. En definitiva, no tot està perdut, però cal ser realista. L'objectiu de la pau perpètua és el de trobar instruments legislatius (dret de gents/dret

cosmopolita) que facin possible que els estats avancin a través del dret cap a una República mundial –i no només cap a una Lliga de no agressió.

A un altre nivell, aquesta idea de la “insociable sociabilitat” permet que Kant faci dues jugades conceptuals magistrals. D’una banda pot salvar Déu de l’acusació d’impotència que provenia del famós “argument epicuri” dels llibertins. Déu no fa el mal, vindria a dir Kant, però se’n serveix per tal que sigui l’home qui descobreix el bé i, pel que fa a aquest cas concret, és la guerra la qui ens porta a la pau. D’altra banda la “insociable sociabilitat” dona un sentit progressiu a la història. La finalitat de la història serà, tal com diu a la IDEA D’UNA HISTÒRIA UNIVERSAL la de “la realització d’una societat civil que administri el dret de manera universal” i la guerra –en provocar destrucció i misèria– obliga a la reflexió i ens porta a la pau.

En les planes de LA PAU PERPÈTUA es produeix, en definitiva, la convergència dels dos temes més nobles de l’idealisme polític que provenien del Renaixement i del millor pensament cristià medieval. D’una banda l’esperança (mil lenarista i utòpica) en una futura “Societat Perfecta”, de l’altra l’ideal de la Pau com a ideal regulador de les relacions entre els pobles. És la Il·lustració el que fa possible fondre’ls perquè dona el marc –secular i republicà– en que aquesta síntesi esdevé, si no possible fàcticament, almenys pensable conceptualment.

Elements per a un comentari del text

El text de LA PAU PERPÈTUA el dividirem per a la seva anàlisi en cinc parts: una “Introducció” que presenta el tema i explica un acudit –prou dolent tot cal dir-ho– sobre una fonda holandesa que llua un cartell en què s’havia pintat un cementiri amb l’expressió “A la pau perpètua”, una “Primera Secció” (que conté sis “articles preliminars”) i una “Segona Secció (amb tres “articles definitius”), més dues “Clàusules addicionals de garantia” i dos llargs “Apèndixs”.

Primera secció – Articles Preliminars:

Els articles preliminars tenen per objectiu eliminar o dificultar les condicions que faciliten la guerra. No fan referència a la instauració de la pau en ella mateixa, sinó a les seves condicions de possibilitat indirectes. Estan tots redactats en forma negativa. Es refereixen al que ha de ser absolutament evitat si es pretén tenir la possibilitat d’establir una pau perpètua; pertanyen, doncs, al nivell de “l’haver de ser” i es dedueixen de la mateixa idea de pau. El seu examen permet comprendre aquesta idea abans d’anitzar concretament la seva instauració.

Analitzarem en concret cadascun dels 6 articles preliminars:

1.- No ha de considerar-se vàlid cap tractat de pau que hagi estat fet amb la reserva secreta d’un motiu de guerra futura.

En aquest article, sovint anomenat “de bona fe”, Kant insisteix que només hi pot haver pau quan es descarten els motius que porten a la guerra: una pau que no condueix a res és un armistici. Si es continuen mantenint els motius que van menar a la guerra, aquesta reapareixerà inevitablement. La pau no és un problema de fins i mitjans, o –en altres termes– la pau no és un mitjà.

L'article acaba afirmant que si “l'honor de l'Estat” es posa en “l'increment constant de poder pels mitjans que sigui”, fent només càlculs d'eficiència, llavors no hi haurà pau.

2.- Cap Estat existent per ell mateix (petit o gran, tant se val) no ha de poder ser adquirit per un altre Estat per herència, intercanvi, compra o donació.

Un Estat és una “societat d'homes” (en el sentit etimològic de “socis”- associat). Sense entrar en la teoria contractualista, Kant considera que tot Estat està relligat per relacions polítiques entre subjectes autònoms, conscients dels seus drets i dels seus deures. En definitiva, un Estat ve a ser una persona moral. Això significa que els Estats no poden ser considerats “coses”, que poden comprar i vendre, perquè en l'essència de l'Estat hi ha el fet de substituir les relacions de força (implícites en el comprar o el vendre) per les relacions de dret (que impliquen respecte). I, òbviament, sense dret no hi ha Estat. Com ja hem dit, al rerafons d'aquest article [“tothom coneix quins perills ha comportat per a Europa (...) aquesta mena d'adquisició”], hi ha l'experiència de Catalunya i de Polònia.

3.- Els exèrcits permanents (“milles perpetuus”) han de desaparèixer completament amb el temps”

Aquest article es pot interpretar en dos sentits: empíricament no s'ha de pagar un exèrcit professional perquè, si es té, s'acabarà usant. Però, a més, moralment pagar persones per matar és convertir-les en instruments, en mitjans, i això és contrari a la dignitat dels éssers racionals, autònoms.

4.- Hom no ha de contraure deute públic per afers de política exterior

L'argument és que quan s'obtenen mitjans per fer la guerra, s'acaba fent, perquè, en definitiva, la guerra és més probable que la pau. De fons, en l'article hi ha una referència al sistema anglès que demanava préstecs a altres països per a fer la Guerra dels Set Anys.

5.- Cap Estat no ha d'immiscir-se en la constitució i govern d'un altre Estat

Si, tal com s'ha dit a l'article 2.- els Estats són persones morals autònomes, cap Estat no pot immiscir-se en afers d'un altre, sense posar en qüestió la sobirania. El mateix que és vàlid per a l'autonomia dels individus (ningú no pot violar-la) ho ha de ser per als Estats. Només deixaria de ser vàlida aquesta norma quan no s'oposa al dret sinó que vol restablir-lo: és a dir, quan un Estat està completament dividit (“ja que és una situació d'anarquia”) fins a no ser Estat.

6.- Cap Estat en guerra contra un altre no ha de permetre's hostilitats que facin impossible la confiança mútua en la pau futura, com ara: contractar assassins (percussors), emmetzinadors (venefici), ruptura de la capitulació, instigació a la traïció (perduellio), etc., en l'Estat combatut.

Kant comenta que “tot això són estratègies infames”, en la mesura que la força ocupa el lloc del dret. La confiança mútua –fins en la guerra– és necessària per tal que la guerra no pot ser inacabable (necessàriament ha d'acabar un dia o altre, sigui perquè ha assolit el seu objectiu o per pur desgast dels combatents) mentre que cal –moralment– que la pau sigui perpètua.

Segona secció – Articles Definitius:

Com hem anat veient, pensar la pau és pensar les relacions jurídiques que la fan possible. Els articles definitius són, doncs, de caire preceptiu. Mentre no cal cap regla en l'estat de natura, en canvi la pau ha de ser “fundada” jurídicament i no pot consistir en cap simple absència d'hostilitats. Per això, en acabar la Primera secció, Kant inclou una llarga nota distingint entre “dret polític” (els dels homes en un poble), “dret de gents” (el dels Estats en la seva relació mútua) i “dret cosmopolita” (el dels homes i els Estats en relació al que anomena “Estat humà universal”). Només articulada en aquest triple front té sentit la pau perpètua.

La idea general que comparteixen els “Articles definitius” és la d'alliberar la humanitat de l'estat de natura (que és el de la violència) i fer possible la relació contractual entre els Estats

Primer article definitiu per a la pau perpètua: La constitució civil de cada Estat ha de ser republicana.

Això és central per a Kant: només la constitució republicana respon al concepte de dret (igualtat de tothom) per oposició al fet (la desigualtat característica de la monarquia). Per això existeix un lligam intern entre pau i forma republicana de l'Estat. Ni la pau ni la república no es troben en l'estat natural i només s'assoleixen quan són les idees (la raó) les que organitzen la vida. La República significa que el govern es fonamenta en una idea reguladora i no en una pura praxi cega. Així, govern i dret s'impliquen en la forma republicana perquè aquesta és la forma de vida més civil –o menys brutal. .

En aquest article, Kant diferencia clarament entre “república” i “democràcia”. Anomena “república” el sistema en què hi ha igualtat i divisió de poders, és a dir, un govern representatiu i elegit: un govern de dret. En les repúbliques hi ha una clara distinció entre la persona i la funció que exerceix o, dit d'una altra manera, és un govern amb instruments de mediació del poder polític. D'aquesta manera, les repúbliques aconsegueixen escapar del despotisme.

En canvi, el que anomena “democràcia” no consisteix tant en un règim com en un estil de govern: és un govern assembleari en què no se sap qui representa què, ni com ha estat triat

ningú. O, com diu ell mateix: “Tota forma de govern que no és representativa és pròpiament una no-forma”; en altres paraules: no té entitat jurídica (formal) i depèn de la voluntat, més o menys despòtica, d’algun tribú. El govern “democràtic” seria, aproximadament, el de la dictadura jacobina en la revolució francesa i és el que Kant vol evitar perquè s’identifica amb el despotisme, en la mesura que no és garantista i que el poder executiu anul·la els altres..

Un govern republicà serà pacífic perquè les decisions les han de prendre els ciutadans per majoria i, òbviament, com que la ciutadania reflexiona abans de triar, optarà sempre per la pau (“el més natural és que s’ho rumini abans de començar un joc tan malvat”), mentre que un govern despòtic és violent en la mesura que tendeix a comprendre la guerra com un joc.

En aquest article, Kant pren posició sobre un problema que llavors s’estava discutint a Alemanya a l’ombra de la Revolució francesa: el de la igualtat. Com es pot veure, per a ell la igualtat jurídica (igualtat en drets) és més important que la social o econòmica, perquè el dret és la forma de l’Estat i sense Estat cauríem en la violència de la naturalesa. La igualtat jurídica pròpia de la forma republicana és, a més, incompatible amb la noblesa de sang, hereditària, perquè –com diu el propi Kant en nota a peu de plana: “Un home de la noblesa no és necessàriament un home noble”.

Segon article definitiu per a la pau perpètua: El dret de gents ha de fonamentar-se en una federació d’Estats lliures.

Com que cada Estat és una realitat de dret (i com que l’Estat és la forma a través de la qual els homes superen l’estat de natura), la pau civil només és possible si la sobirania de l’Estat no és posada en dubte. Però això només donaria origen a una “lliga de pobles”, moguda per la seguretat mútua. Kant proposa una idea molt diferent: avançar progressivament –a partir d’una “aliança de pobles per la pau”– cap a un Estat universal a base de traspasar la idea rousseauiana del “contracte social” del nivell dels individus al dels Estats; idea que també apareix a la IDEA D’UNA HISTÒRIA UNIVERSAL DES DEL PUNT DE VISTA COSMOPOLITA (1784) on parla d’una “Societat de Nacions” i a TEORIA I PRÀCTICA (1793) on es diu que el dret internacional ha de conduir a la constitució d’un “Estat universal dels pobles”.

Afirmar que una mena de “contracte social” és la millor solució al problema de la pau no significa que això pugui ser factible en la pràctica ara per ara; senzillament, vol dir que és la millor solució –la més racional. Això per a Kant és prou argument per defensar aquesta posició, per estranya que pugui semblar intuïtivament, a primera vista: el que és correcte en teoria no pot ser fals en la pràctica

Una altra dificultat per a l’establiment d’aquest “contracte social” és l’existència de la sobirania –i aquí Kant és taxatiu: cap “sobirania” no pot ser confosa amb “independència”. Independència és no tenir cap lligam “de facto” i, per tant, és una realitat que no pertany a l’ordre del dret. En canvi la sobirania és sempre qüestió de dret. És la instància que autoritza a dictar lleis. Una comprensió de la sobirania en termes de progrés haurà de mostrar que els Estats funcionaran millor en la mesura que estableixin pactes i aliances, perquè això reforçarà la pau. Així la idea d’un “Estat Universal” haurà de ser un ideal

regulador, que serveixi de guia o de punt de referència. Kant no pensa que s'hagi d'establir ni demà ni demà passat, però la pràctica política serà tant millor com més s'hi acosti.

Tercer article definitiu per a la pau perpètua: El dret cosmopolita ha de limitar-se a les condicions d'una hospitalitat universal.

És important diferenciar entre dret cosmopolita i dret de gents. El “dret de gents” regula les relacions entre Estats, mentre que el “dret cosmopolita” implica les relacions dels humans, en tant que humans, i, específicament, les relacions entre un individu estranger i l'Estat. Com que en política es prefereix encara una “aliança dels pobles” a un “Estat universal”, això significa que hi continuarà havent estrangers, cosa que ja no succeiria en l'Estat universal. El dret cosmopolita permet, estrictament, no caure en la lògica sectària d'una comprensió massa estreta de la sobirania de l'Estat. Així l'hospitalitat universal és una condició de la pau, perquè obliga a coexistir els humans i dona un “dret de visita” (i, en conseqüència, de coneixement mutu) a tothom.

Aquest “dret de visita” pot semblar una idea estranya a primer cop d'ull. Però, com sempre rera un vocabulari bastant rebuscat, Kant sabia perfectament que estava parlant del colonialisme. L'article ve a dir que els europeus tenen dret a anar a les colònies, en virtut del lliure intercanvi, com també el tindrien individus d'altres pobles si vinguessin a Europa; però només a efectes comercials i no com a imperialistes o com a ocupants militars. El “dret de visita” s'oposa, doncs, al “fet” de l'ocupació militar colonial. Kant, home del seu temps, era eurocèntric, però això no significa que no cregués en una solidaritat planetària de la humanitat a partir del dret.

Suplements – Primera clàusula addicional: de la garantia de la Pau perpètua

Kant proposa una tesi que pot sorprendre a qui no estigui familiaritzat amb el problema del judici teleològic: la garantia de la pau perpètua és la naturalesa mateixa. Havent demostrat fins ara que la pau és un deure i –a més– una exigència de la raó, Kant dona encara una altra volta al problema. Cal demostrar que la pau no és un desig pietós i que està inscrita en la naturalesa com a principi regulador.

A la CRÍTICA DEL JUDICI (“Analítica del judici teleològic”), havia denunciat la idea d'una finalitat externa, segons la qual la natura hauria creat els éssers i les formes per tal de satisfer les necessitats dels homes. L'altra forma de finalitat és interna als fenòmens: és la que fa que en un ésser natural les parts s'articulin les unes amb les altres. I també en aquest cas la finalitat no és un “principi constitutiu” (una realitat objectiva) sinó un “principi regulador del coneixement”, una mena de fil conductor indispensable per a comprendre el funcionament dels éssers vius; estrictament un “principi heurístic”.

A la CRÍTICA DEL JUDICI, Kant semblava, doncs, haver expulsat la idea de finalitat i, en canvi, la recupera a LA PAU PERPÈTUA: què ha passat, aquí?

Bàsicament, que la natura en el context de la pau no actua com un principi lògic, sinó que és pensada com un substitut de la providència. “Natura” és el nom que es dona a l'acord entre fins i mitjans, del qual l'home no és responsable. Així entesa, la natura no s'oposa a la

raó. Són els mateixos mecanismes de la naturalesa els qui (per exemple a través dels mecanismes del benefici i del comerç) porten els homes a la recerca de la pau. Per això dirà que la naturalesa és una “gran artista” que ha empès els humans a viure en totes les contrades de la terra, a enfrontar-se i –com a conseqüència– a estendre’s fins les regions més inhòspites i a “entrar en relacions més o menys legals”. La guerra ha estat l’estratègia de la naturalesa per poblar la terra i per provocar les relacions entre els humans.

Així, doncs, Kant no nega que la guerra tingui elements positius, en tant que factors de civilització i progrés. La guerra és una mena d’astúcia de la naturalesa que, a través dels antagonismes i dels egoismes, afavoreix indirectament la realització de la pau, de tal manera que l’home acaba fent per necessitat allò que no fa per deure. Això no significa que, des del punt de vista absolut, la guerra tingui una funció positiva, sinó que com diu a les CONJECTURES SOBRE EL COMENÇAMENT DE LA HISTÒRIA HUMANA és “al nivell de la civilització en què el gènere humà es troba encara” on la guerra té potser un sentit –però clarament destinat a ser superat en un estadi superior de la racionalitat, en la perspectiva de l’extensió de les Llums.

Suplements – Segona clàusula addicional: article secret de la Pau perpètua

Aquest article sembla sorprendent a dos nivells: d’una banda exigeix el secret quan abans ha posat l’accent en la necessitat que les normes del dret siguin públiques i –a més– sembla demanar molt ingènuament que els Estats armats escoltin la veu dels filòsofs.

L’article “secret” no deixa de semblar irònic: “Les màximes dels filòsofs sobre les condicions de possibilitat de la pau pública han de ser tingudes en compte pels Estats armats per a la guerra”. En realitat, la proposta “secret” no és cap acudit: s’insereix en la idea –típica de les Llums– segons la qual la raó ha d’il·luminar tots els aspectes de la vida i les idees han de circular lliurement. Els juristes necessiten també els filòsofs per tal d’aclarir el concepte de dret. En definitiva, l’article “secret” només ve a dir-nos, per via irònica, que res no hi pot haver de secret en la pau, en la mesura que el saber filosòfic i el dret han de ser públics: la idea d’un saber públic, ancorat en la raó, és garantia de pau.

Al text hi ha també una referència al “filòsof-rei” que renova la temàtica del despotisme il·lustrat. No es tracta de fer filòsofs als reis, ni viceversa, sinó que un rei il·lustrat serà aquell que assumeixi com a guia el “judici públic de la raó”, de manera que “deixi parlar públicament” els representants de la crítica. D’aquesta manera, a través de la publicitat, es resol la contradicció entre teoria i pràctica, perquè quan la teoria pot ser discutida públicament està en millors condicions d’orientar la pràctica, per comptes d’esdevenir “propaganda”.

Apèndix – I Sobre el desacord entre moral i política en relació a la Pau perpètua

Tota l’obra, com hem anat veient, es mou en un doble nivell. D’una banda hi ha el problema de l’eficàcia pràctica de la pau; de l’altre el de la seva justificació moral. La pau

no és, simplement, un estat de pau, sinó que pertany al nivell de “l’haver de ser”; però no és possible considerar-la tan sols en l’esfera de les idees abstractes o dels ideals voluntariosos, sense realització possible. La pregunta és, per tant, com articular teoria i pràctica. La qüestió és: ¿com pensar la pau alhora com a ideal polític i com a realitat moral susceptible de produir efectes? ¿com es poden vincular les exigències de “l’haver de ser” amb la dinàmica dels interessos.

Kant no pretén mostrar només que moral i política són compatibles, sinó que s’han de trobar unides. El moralista que confon la política amb l’estratègia i el polític que confon la moral amb la teoria del dret són insuficients (tot i que el segon sigui més útil que el primer). La política “realista” pretén fer passar la força per una regla del dret, usant sofismes. La política moral serà tota una altra cosa: pretén que un poble es constitueixi en Estat a través dels principis de la llibertat i la igualtat. La pau, en aquest context, seria el resultat indirecte d’una acció política racional: si –i només si– s’actua per manera que la llei d’un sigui la llei de tots (i inversament) llavors la pau arribarà d’afegit: objectivament no hi ha, doncs, diferència entre política i moral.

La pau exigeix, doncs, una mena d’optimisme metodològic. Cal creure que l’home té en ell mateix, la capacitat de superar la seva vinculació a interessos per a elevar-se al nivell del dret que val per a tots: que la força senti la necessitat de justificar-se a través d’una aparença de dret, indica que els humans se senten vinculats al dret.

Apèndix – II De l’acord de la política amb la moral segons el concepte transcendental del dret públic

Mentre el moralista polític només veu l’horitzó de les causes i els efectes, el polític moral busca un acord entre la seva intenció i el fonament racional de la llei autèntica. I fent això aconsegueix, a més, una eficàcia que no buscava. Si es vol posar d’acord política, moral i dret cal assumir que el dret no és una descripció de la realitat sinó que fa referència a l’haver de ser, per això el dret necessita publicitat. Així la publicitat és el comú denominador de la pau, la justícia i el dret.

El ressò de La Pau Perpètua

El text de LA PAU PERPÈTUA difícilment podia deixar indiferent. Però, en vint anys, des de la seva edició, el panorama va canviar bàsicament. L’any 1796, Fichte encara compartia l’entusiasme kantià i Görres en 1798 anava més lluny que Kant, en afirmar que a França li pertocava “republicanitzar” Europa i formar una “República dels pobles” per tal d’assegurar la pau. Però a partir de 1800, les coses canvien: Fichte abandona el cosmopolitisme i defensa “l’Estat comercial tancat”. Schiller (al poema: INICI D’UN SEGLE NOU) i Richter són pessimistes respecte a la pau. A Anglaterra es va popularitzar la teoria de Burke segons la qual és “sacríleg” intervenir en el desenvolupament orgànic de les societats per imposar brutalment canvis en la seva constitució. Novalis llegeix Burke en 1897 i el lloa per haver escrit “un llibre revolucionari contra la revolució”. I dos anys més tard, amb LA CRISTIANDAT O EUROPA, passa definitivament del cosmopolitisme a la

monarquia nacional. El prussianisme d'ençà de 1808 vincula altre cop “guerra justa” a “guerra defensiva” i Hegel en la “dialèctica de l’Amo i de l’Esclau” de la FENOMENOLOGIA DE L’ESPERIT assumeix sense crítica l’existència d’una violència primordial. Però el ressò del text mai no s’ha apagat: només cal recordar l’assaig ja clàssic que li dedicà Karl Jaspers (1958) dins FILOSOFIA I MÓN.

Amb aquestes notes de lectura, que des del web es volen fer accessibles a tothom, pretenem continuar divulgant l’esperit pacífic, cosmopolita i republicà, del pensament polític de Kant.

Addenda personal

Quan escric aquestes planes s’està produint, lluny d’aquí però tan a prop, una guerra a l’Iraq que mostra fins a quin punt, les idees de Kant a LA PAU PERPÈTUA donaven a la diana. La manca de publicitat, l’ús del secret (que inclou l’assassinat d’Estat) practicat en països d’una (suposadament) llarga trajectòria liberal, i la submissió de la veritat al poder fan més necessari que mai l’estudi de textos com el de Kant. És per la renúncia als ideals republicans que la llibertat s’està degradant a esquema propagandístic, i que es confon el liberalisme amb l’economia liberal. Siguem-ne conscients i no degradem la llibertat amb l’amnèsia.